

A DOKTORI DISSZERTÁCIÓK MINT A SZAKIRODALMI INFORMÁCIÓ KIHASZNÁLATLAN TARTALÉKA

Az MTA Könyvtára CD-ROM-szolgáltatásai a Dissertation Abstracts Ondisk alapján

Braun Tibor, Rózsa György, Telcs András

MTA Könyvtára

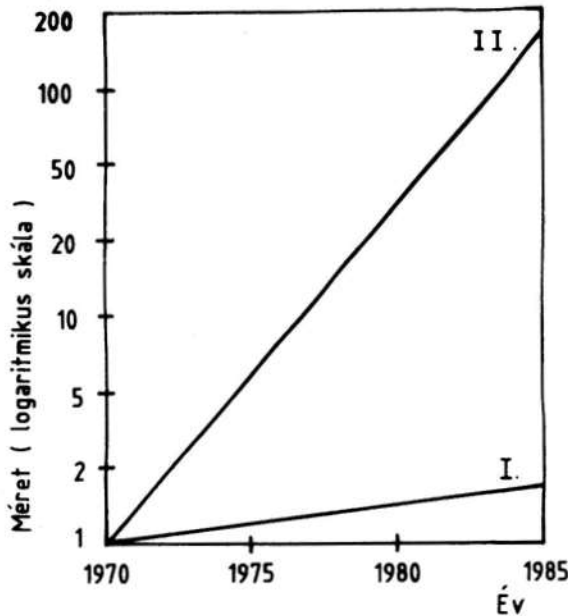
Bevezetés

A tudományos szakirodalom terjedelméről, növekedéséről, ill. a növekedés valóban elképesztő mértékéről könyvtárnyi művet publikáltak, paradox módon ezzel is hozzájárulva ahhoz, amit szakirodalmi információrobbanásnént, ill. információáradatként emlegetnek a témával foglalkozó közlemények [1]. *Koenig* [2] szerint annak ellenére, hogy a szakirodalom növekedése – exponenciális jellege folytán – valóban rendkívül gyors, az utóbbi évtizedek során kifejlesztett számítástechnikai adattárolás és -kezelés növekedési sebessége még ennél is nagyobb. Mint az 1. ábrán látható, a szakirodalmi információ növekedési görbéjének meredekségét jóval meghaladja a szakirodalmi információ számítástechnikai kezelhetőségének, rendszerezhetőségének, elemezhetőségének növekedési görbéje. *Morgan* [3] szerint az orvosi szakirodalom – de valószínűleg ez bármely szakterület irodalmára igaz – öserdőhöz hasonlíthatóan rendkívül gyorsan burjánzik, pókok, szúnyogok és más élősködők tanyája, tele van kiszáradt, holt anyaggal, de rejtett kincsekkel is. A korszerű szakirodalmi tájékoztatás egyik funkciója, hogy ösvényt vágjon e dzsungelben, a burjánzást a számítástechnika információkezelési lehetőségeinek robbanásszerű növekedése révén kínáló eszközzel ellensúlyozva. Erre hazánkban is komoly törekvések irányulnak.

Ma már több számítógépes szakirodalmi adatbázis segíti a kutatók tájékozódását a szakirodalomban. Az OTKA keretében létrehozott Informatikai Infrastruktúra Fejlesztési (IIF) program egyik alapfogalomaként is megfogalmazódik: a K+F tevékenység eredményessége látja kárát annak, hogy az információkhoz nehéz hozzáférni. Ezért a fejlődés egyik kulcsa ennek a területnek a fejlesztése.

Az elmúlt évek során a gazdasági vezetők, tudományos és műszaki szakemberek előtt nyilvánvalóvá vált, hogy az információ hiánya, az információs dzsungelben való tájékozatlanság behozhatatlan hátrányt, birtoklása viszont szakmai, piaci pozícióelőnyt jelent. Ennek az igénynek a kielégítésére (de felkeltésére is) számos információs szolgáltatás jött létre. Online hozzáférési lehetőség létesült sok nagy nyugati és több szocialista országbeli számítógépes adatbázis-szolgáltató központtal (az OMIKK, az Ag-roinform, a SZÁMALK, a VEIKI, a SZTAKI stb. útján). Az MTA Könyvtára offline, kötegelt feldolgozású számítógépes természettudományi szakirodalmi szolgáltatást vezetett be [4] a hazai igényeknek megfelelően adaptálva az ISI (Institute of Scientific Information) Science Citation Index (SCI) adatbázisát. Az ezen alapuló ASCA (Automatic Subject Citation Alert) szolgáltatás a természettudományos kutatás számára heti frissességgel nyújtja a világ szakirodalmának legjavát, pontosabban a megjelent tudományos közleményekről való tájékoztatást. A retrospektív szakirodalmi informálódásnak eddig nem volt a heti témafigyelést kiegészítő hatékony eszköze az MTA Könyvtárában.

A CD-ROM technika a számítástechnika új és ígéretes eszköze. Kialakulásának körülményeire, technikai leírására itt nem térünk ki, a szakirodalom erről bővegesen tájékoztat [5, 6, 7]. Lényege, hogy a lézersugárral olvasható CD-ROM lemezek rendkívül nagy mennyiségű információ digitális tárolására alkalmasak, hosszú élettartammal. Egy lemez kb. 150 ezer annotált bibliográfiai tételt tartalmazhat, és a lemezek a kompakt hanglemezzel készülő készülékhez hasonló (sőt, azokkal a mechanikai és optikai részekben teljesen, az elektronikában nagyrészt

I. Szakirodalmi "információrobbanás".

II. Számítástechnikai lehetőségek a szakirodalmi információ kezelésére, rendezésére és elemzésére (egyetlen chipen elhelyezhető áramkörök számával jellemzett mikroprocesszor-technológia növekedése).

1. ábra A szakirodalmi információrobbanás és a számítástechnika fejlődésének összevetése logaritmikus skálán [2]

azonos) és személyi számítógéphez csatlakoztatható berendezés segítségével olvashatók. A CD-ROM-on alapuló szakirodalmi adatbázis-építés nagy fejlődésnek indult az elmúlt néhány évben [5, 7, 9], és a CD-ROM lemezen tárolt adatbázisok számos szakterület szakirodalmának a legjavát tartalmazzák. Ezek közül is kiemelkedik a *Dissertation Abstracts Ondisk (DAO)* CD-ROM multidiszciplináris adatbázis (1. melléklet), amely a korábbi online elérési adatbázis új kiadása. A DAO disszertációk (PhD és Master Theses) bibliográfiai adatait tartalmazza, kivonattal is ellátva. A disszertációk adatbázisát az UMI (University Microfilms International, USA) adja közre, jelenleg összesen mintegy 800 ezer disszertációt tartalmaz 1861-től napjainkig. Az adatbázis éves gyarapodása kb. 30 ezer egység. Elsősorban az Egyesült Államok egyetemeken megvédett disszertációkat tartalmazza, de újabban bekerülnek a kanadai és a nyugat-európai egyetemek disszertációi is.

Felhívjuk a figyelmet a disszertációk egészen kiemelkedő információs és dokumentációs értékére. Röviden elemezzük születésük feltételeit, formai, tartalmi jegyeiket, gyűjtésük és felhasználásuk módját, végül ismertetjük az MTA Könyvtárban

kialakított – a DAO-n alapuló – szolgáltatás jelenlegi helyzetét, utalva a fejlesztés további lehetőségeire.

A doktori disszertációk funkciója

A disszertációírás kezdete talán valahol a felszabaduló céhlegény mesterremekének elkészítésében eredezik. A vagabundok – megtérve vándorlásukból – elkészítették mesterremeküket, lerakták a céh asztalára, hogy bizonyítsák: haszonnal járták a világot, sok ismerettel gazdagítják a céhet. A középkori diákok is hasonló módon léptek a tudományos pálya küszöbére: értekezésben kellett összegezniük a tanulmányaikat, új gondolataikat. Ebből a szokásból fejlődött ki a tudományos fokozatok megszerzéséhez szükséges disszertációírás gyakorlata. Sok vita folyt már ennek létjogosultságáról, a módszer tudományos és társadalmi hasznáról [10, 11, 12].

Az angolszász kultúrkörben az egyetemeken, főiskolákon készítik a PhD és Master Degree disszertációkat. Ezek néhány példányban készülnek, amelyeket az intézmény könyvtárban tárolnak, esetleg néhány jelentős könyvtárba megküldenek.

Mint látható, a disszertációk régen viszonylag szűk közösségnek készültek, az egyetem tudós tagjainak, de ez a funkció nem elég a modern világban. Ahhoz, hogy a disszertációk megőrizhessék tudományos jelentőségüket, ki kellett alakulnia valamilyen szervezetnek, rendszernek, amely lehetővé teszi a tudományos információcsere folyamatába való bekapcsolásukat. A könyvtárak e feladatnak csak részben tettek eleget a disszertációk katalogizálásával.

A disszertációk ismertetése és terjesztése érdekében alakult 1938-ban az UMI, a disszertációk adatai napjainkig a *Dissertation Abstracts* c. referáló folyóiratban jelentek meg.

A *Dissertation Abstracts (DA)* nagy múltra tekint vissza: az Egyesült Államokban készült disszertációk zömét 1861-től kezdődően tartalmazza. A gyűjtemény 1970-től európai anyagokkal is kiegészült. A DA lényeges szolgáltatása, hogy a benne található disszertációk az UMI-től megrendelhetők. Így a kutató hozzájuthat az eredeti mű mikro- vagy méretazonos másolatához. Említésre érdemes, hogy az UMI vállalkozása a Xerox cég égisze alatt született.

A disszertációk szakirodalmi információs értéke

A disszertációk szerepét és hasznát több tanulmány [10, 11, 12] is tárgyalja. A disszertációkkal szemben alaki és tartalmi követelményeket támaszt az az intézmény, ahol készül. Alapvető tartalmi követelmény az ismertetett eredmények tudományos újszerűsége. A formai követelmények között fontos szerepe van a tárgyalt téma történeti bevezetésének, amely *state of the art* jellegű is. Ez egyben a téma szakirodalmának színvonalas feldolgozását, kritikai elemzését is megköveteli. Így a disszertációk a szakirodalom bibliográfiai és kritikai ismertetésének, feldolgozásának forrásaként felbecsülhetetlenül hasznos dokumentumnak tekinthetők. Általános követelmény az elméleti és módszertani kifejtés, a téma nagy mélységű feltárása.

A disszertációk keresettsége, használata adhat felvilágosítást információs, dokumentációs értékükéről. Porter és munkatársai elemzéséből [10] többek között bizonyítottan kiderült, hogy a disszertáció:

- ◆ kutatási eredmények, módszerek forrása;
- ◆ betekintést ad a fogadó intézmény kutatási tematikájába, a dolgozatokkal szemben támasztott követelményeibe.

Porterék tömören még arról is beszámolnak, hogy azoknak a publikációknak az idézettsége, amelyek a disszertációkban is szereplő eredményeket közlik, magasabb, mint a szerző más cikkeinek idézettsége.

A Dissertation Abstracts mint a szakirodalmi információ forrása

A DA adatbázis 1980-tól max. 350 szavas kivonattal és a teljes állományra vonatkozó hivatkozási indexszel bővült. Ha ugyanis az 1980 után feldolgozott disszertációk hivatkozási jegyzékében olyan disszertációra hivatkoznak, amely maga is szerepel a kiadvány korábbi számaiban, az idézet külön indexállományba kerül, és ennek alapján is lehet keresni az adatbázisban.

A DAO a fentiekben ismertetett DA bibliográfiai adatbázis CD-ROM-ra rögzített változata. A nyomtatásban megjelenő és az online adatbázis használatához képest a CD-ROM változatnak számos előnye van. A keresési program többek között szerző, szakterület és kulcsszó szerinti keresést tesz lehetővé. Összetett keresési szempontokat lehet összeállítani logikai operátorok segítségével. Az online keresés magas költségei és a vonalidő sürgető kényszere nélkül lehet a kívánt témakört feltárni, több keresési

módszert kipróbálni. A program használata nem igényel számítógépes ismereteket, de a keresendő disszertációkat felölelő szakterület alapos ismerete ajánlatos az eredményes válogatáshoz. A keresőprogram kezelésének egyszerűsége ellenére célszerű, ha a felhasználó igénybe veszi a keresőprogramot ismerő szakember segítségét annak kezelésében, így a keresés tartalmi vonatkozásaira összpontosíthat, a technikai, manuális tevékenység nem vonja el a figyelmét.

Összefoglalva: a DAO segítségével eredményesen lehet tájékozódni a disszertációk tömegében. A keresés többféle haszonnal jár:

- ◆ A disszertációk átfogó listájához jutunk a keresett témában.
- ◆ Az idézési kapcsolatok feltárása révén bepillantunk a téma történeti fejlődésébe.
- ◆ A disszertációk szerzőinek névjegyzéke további szakirodalmi keresés hasznos kiindulópontja lehet.

Ha a kutató megrendeli a válogatás valamely disszertációját, a tudományos irodalom nagy értékű információforrását kapja kézhez. A disszertáció tartalmazza:

- ◆ a megjelölt téma történeti áttekintését, válogatott bibliográfiáját;
- ◆ a téma irodalmának kritikai elemzését;
- ◆ az alapvető kutatási eredmények leírását és ezek olyan részletességű experimentális, módszertani kifejtését, amely sem folyóiratcikkekben, sem monográfiákban nem található meg.

Az MTA Könyvtára CD-ROM alapú DAO-szolgáltatása

Jelenleg, az egyelőre még kísérleti jellegű szolgáltatás az alábbiak szerint vehető igénybe. Az érdeklődő az MTA Könyvtárában, szakértői segítséggel a DAO-ban végzett számítógépes kereséssel kiválogatja a kutatási témájához, szakmai érdeklődéséhez illeszkedő disszertációkat, majd ezek alapján azonnal vagy egy későbbi időpontban megrendelheti az eredeti disszertációk teljes szövegét. Az MTA Könyvtára az UMI-val és a Kultúra Külkereskedelmi Vállalattal kötött megállapodás alapján (tekintettel a másolás és szállítás idejére) 6–10 héten belül juttatja el a megrendelőnek a kívánt műveket. Az IIF program előrehaladtával e szolgáltatás bekapcsolódik az országos hálózat vérkeringésébe.

Irodalom

- [1] BRAUN T. – ZSINDELY S.: Growth of scientific literature and the Barnaby Rich effect. = *Scientometrics*, 7. köt. 3–6. sz. 1985.
- [2] KOENIG, M. E. D.: The information controllability explosion. = *Library Journal*, 1982. november.
- [3] MORGAN, P. P.: The literature jungle. = *Canadian Medical Association Journal*, 1986.
- [4] BRAUN T. – BUJDOSÓ E. – RÓZSA Gy.: A természet- és társadalomtudományi információellátás és a Magyar Tudományos Akadémia. = *Könyvtáros*, 1980. 30. köt.
- [5] COHEN, E. – YOUNG, M.: Cost comparison of abstracts and indexes on paper, CD-ROM, and online. = *Optical Information Systems*, 1986. november–december.
- [6] *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 34. köt. 3. sz. 1987. p. 105–152. (Az optikai lemezeknek szentelt tematikus folyóiratszám.)
- [7] HENDLEY, A. M.: An introduction to CD-ROM. A report for DG XIII/B CEC.
- [8] RIVETT, M.: Videodiscs and digital optical disks. = *Journal of Information Science*, 1987. 13. köt. p. 25–34.
- [9] BOWERS, R. A.: Changing the publishing model with optical media. *Electronic and Optical Publishing Review*, 7. köt. 1. sz. 1987.
- [10] PORTER, A. L. – CHUBIN, D. E. – ROSSINI, F. A. – BOECKMANN, M. N. – CONNOLLY, T.: The role of the dissertation in scientific careers. = *American Scientist*, 70. köt. 1982. szeptember–október.
- [11] DILLARD, J. R.: Professional schools of engineering: A call for action. = *IEEE Transaction on Education* E19, 1976.
- [12] GABOR, D.: Holography, 1948–1971. = *Science*, 1972. 177. sz. p. 299–313.
- [13] HERRING, C.: Distill or drown: The need for reviews. = *Physics Today*, 21. köt. 9. sz. 1968.

I. melléklet

A Dissertation Abstracts szakterületi listája

A Dissertation Abstracts adatbázis a következő szakterületekre terjed ki:

- ◆ AGRICULTURE
 - General
 - Animal Culture
 - Forestry and Wildlife
 - Plant Culture
 - Plant Pathology
 - Soil Science
- ◆ ANATOMY
- ◆ ANTHROPOLOGY
- ◆ ASTRONOMY
- ◆ BACTERIOLOGY
- ◆ BIOCHEMISTRY
- ◆ BIOGRAPHY
- ◆ BIOLOGY-GENETICS
- ◆ BIOPHYSICS
- ◆ BOTANY
- ◆ BUSINESS ADMINISTRATION
- ◆ CHEMISTRY
 - General
 - Analytical
 - Biological
 - Inorganic
 - Nuclear
 - Organic
 - Pharmaceutical
 - Physical
- ◆ ECONOMICS
 - General
 - Agricultural
 - Commerce-Business
 - Finance
 - History
 - Theory
- ◆ EDUCATION
 - General
 - Administration
 - Adult
- History
- Industrial
- Physical
- Psychology
- Recreation
- Religion
- Teacher Training
- Theory and Practice
- ◆ ENGINEERING
 - General
 - Aeronautical
 - Agricultural
 - Chemical
 - Civil
 - Electrical
 - Hydraulic
 - Industrial
 - Mechanical
 - Mechanics
 - Metallurgy
 - Mining
 - Nuclear
 - Sanitary and Municipal
- ◆ ENTOMOLOGY
- ◆ FINE ARTS
- ◆ FOLKLORE
- ◆ FOOD TECHNOLOGY
- ◆ GAS TECHNOLOGY
- ◆ GEOGRAPHY
- ◆ GEOLOGY
- ◆ GEOPHYSICS
- ◆ HEALTH SCIENCES
 - General
 - Dentistry
 - Hygiene
 - Nursing
 - Nutrition

- Pathology
- Pharmacy
- Public Health
- Surgery
- ◆ HISTORY
 - General
 - Ancient
 - Archaeology
 - Medieval
 - Modern
- ◆ HOME ECONOMICS
- ◆ JOURNALISM
- ◆ LANGUAGE & LITERATURE
 - General
 - Classical
 - Linguistics
 - Modern
- ◆ LAW
- ◆ LIBRARY SCIENCE
- ◆ MASS COMMUNICATIONS
- ◆ MATHEMATICS
- ◆ MICROBIOLOGY
- ◆ MINERALOGY
- ◆ MUSIC
- ◆ OCEANOGRAPHY
- ◆ PHARMACOLOGY
- ◆ PHILOSOPHY
- ◆ PHYSICS
 - General
 - Electronics and Electricity
 - Meteorology
 - Nuclear
 - Solid State
- ◆ PHYSIOLOGY
- ◆ POLITICAL SCIENCE
 - General
 - International Law and Relations
 - Public Administration
- ◆ PSYCHOLOGY
 - General
 - Clinical
 - Experimental
- ◆ RELIGION
- ◆ SOCIAL PSYCHOLOGY
- ◆ SOCIAL WORK
- ◆ SOCIOLOGY
 - General
 - Family
 - Public Welfare
 - Race Question
 - Socialism, Communism and Anarchism
- SPEECH-THEATER
- ZOOLOGY

BRAUN Tibor – RÓZSA György – TELCS András: *A doktori disszertációk mint a szakirodalmi információ kihasználatlan tartaléka. Az MTA Könyvtára CD-ROM-szolgáltatásai a Dissertation Abstracts Ondisk alapján*

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára új szakirodalmi információs szolgáltatást indít a University Microfilms International által kiadott Dissertation Abstracts Ondisk CD-ROM adatbázis alkalmazására építve. A tanulmány ismerteti a CD-ROM jelentőségét az "információrobbanás" korszakában, továbbá a Dissertation Abstracts adatbázisnak és maguknak a disszertációknak az információs értékét a szakirodalmi dokumentálódás tekintetében.

* * *

BRAUN, T. – RÓZSA, Gy. – TELCS, A.: *Doctoral dissertations, a not fully utilized resource of bibliographic information. CD-ROM services of the Library of the Hungarian Academy of Sciences based on the Dissertation Abstracts Ondisk*

The Library of the HAS has started a new bibliographic information search service, based on the CD-ROM database of Dissertation Abstracts Ondisk produced by the University Microfilms International, USA. The significance of the CD-ROM technique in the age of "information explosion" is analyzed, and the information value of Dissertation Abstracts and dissertations or theses generally is discussed.

* * *

БРАУН, Т. — РОЖА, Дь. — ТЕЛЧ, А.: Докторские диссертации как неиспользованный резерв научно-технической информации. Служба CD-ROM на основе Dissertation Abstracts Ondisk в Библиотеке АН ВНР

База данных на CD-ROM (оптических дисках) Dissertation Abstracts Ondisk (резюме диссертаций на дисках)(University Microfilms International) будет служить новым научно-информационным средством в научно-информационной работе АН ВНР. Статья занимается возможностями применения CD-ROM технологии в эпохе „информационного взрыва“, преимуществами резюме диссертаций и оригинальных диссертаций.

BRAUN, T. — RÓZSA, Gy. — TELCS, A.: Die Doktorarbeiten, als unausgenützte Reserve der fachliterarischen Information. Die CD-ROM-Dienstleistungen der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften aufgrund der Dissertation Abstracts Ondisk

Die Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften leitet eine neue fachliterarische Informationsdienstleistung auf die Anwendung der von der University Microfilms International ausgegebene Dissertation Abstracts Ondisk – Datenbasis gebaut ein. Die Studie stellt die Bedeutung der CD-ROM im Zeitalter der „Informationsexplosion“ sowie den Informationswert der Dissertation Abstracts Datenbasis und selbst der Dissertationen hinsichtlich der fachliterarischen Dokumentierung dar.

A Kongresszusi Könyvtár igazgatója a költségvetési csökkentések „katasztrofális következményeitől” tart

Daniel J. Boorstin, a Kongresszusi Könyvtár (USA) igazgatója az amerikai képviselőház költségvetési-jogi albizottsága előtt tett nyilatkozatában megállapította, hogy a Kongresszusi Könyvtár költségvetésének csökkentése „súlyos... sőt veszélyes következményekkel jár, s a nemzet, a Kongresszus és a tudomány világa számára tragikus lehet”.

Boorstin, aki az albizottság előtt a Kongresszusi Könyvtár 1987-es, 248,6 millió \$-os költségvetését indokolta, megállapította, hogy a könyvtár költségvetését a folyó évre 18,3 millió \$-ral, azaz 220 millió \$-ra csökkentették. Ennek eredményeként a könyvtár beszerzési kerete 13,3%-kal, a restaurálási tevékenységre fordítható összeg 16,4%-kal mérséklődött; csökkentették a nyitvatartási időt, és tervbe vették a munkatársak létszámának leépítését is. A könyvbeszerzési keret 626 000 \$-os lefaragása a kutatás szempontjából jelentős új könyvek, folyóiratok, mikroformátumok, térképek és hangfelvételek beszerzését érinti. A jelenlegi állomány hiányosságait nem tudják majd pótolni, a ritka és egyedi kiadványok beszerzése minimális lesz, és a beszerzett anyagok nem kerülnek a katalógusba, azaz hozzáférhetetlenek lesznek.

Ugyancsak érinti a Kongresszusi Könyvtárat a Kongresszusi Kutatási Szolgálat (Congressional Research Service) költségvetésének 1,6 millió \$-os, a Vakok és Testi Sérültek Országos Könyvtári Szolgáltatása (National Library Service for the Blind and Physically Handicapped) költségvetésének 1,4 millió \$-os csökkentése, s 1,2 millió \$-ral kevesebbet fordíthatnak a könyvtári szolgáltatások automatizálására is.

/Boorstin warns Congress of “disastrous consequences” of budget cuts. = *Advanced Technology Libraries*, 15. köt. 4. sz. 1986. p. 4./

(Hegedűs Péter)